

The comparative readings Ezeddin Ismael and Shafiei Kadkani on the function of literary tradition in modernism

Davoud Shirvani⁸

Hojjat Rasouli

Abstract

Tradition and modernism are among the most important components of contemporary literature. The tradition in literature is the set of literary practices that have emerged and accumulated over the course of literary development of every ethnic group. Modernism, or literary modernism, is also a term sometimes used against literary tradition, denoting a break with existing traditions, rules and conventions, and new ways of looking at various literary issues, and sometimes means renewing tradition. Accordingly, the great tension between the adherents of literary tradition and modernism in the twentieth century has led to the emergence of the discourse of "tradition and modernism" in contemporary literary criticism. Contemporary Arabic and Persian literary criticism also welcomed this issue. Critics emphasize the contradiction and, in general, the connection between the legacy of the past and modern and modern works, as they see many benefits in this connection, and the result of these conflicts is nothing but the dynamics of literature and literary criticism.

Many contemporary Arabic and Persian literary critics, including Ezeddin Ismael and Mohammad Reza Shafiei Kadkani, have addressed it. The two literary figures emphasize the positive influence of interaction between tradition and modernism and the necessity of the function of tradition in contemporary Arabic and Persian poetry, based on literature and ancient literary critique of Arabic and Persian. Similarities and differences in the views of these two critics are also due to tendencies, attitudes, environment, field of growth, and the dominant atmosphere of the thoughts of the

---

Ph. D. Student of Arabic Language and Literature, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

¹ Professor of Arabic Language and Literature, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran
h_rasouli@sbu.ac.ir

Received: 18/05/2019

Accepted: 03/09/2019

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

two writers. On the other hand, the common cultural roots of them, especially in the field of literary criticism, have brought them, at least in the attitude towards the subject of interaction between tradition and modernism. This has necessitated a review and comparison of their criticisms. Here, by relying on descriptive-analytical method, tried to review the criticisms of these figures regarding the necessity of continuing the literary tradition in contemporary Arabic and Persian poetry. The question here is that the how these people view presence of literary tradition in contemporary Arabic and Persian poetry? Also, if they found the interaction among these schools as interactive or opposite? The result of this study showed they experienced both the tradition and the modernism. In most of their researches, by respect to the principles of tradition they found modernism in interaction with tradition. They always believe that tradition and innovation are two aspects of the continuity of a nation's culture or a nation, for tradition to continue, it must evolve with the help of innovation, and innovation can only be understood by turning to one tradition. Innovation without tradition and tradition is lacking in historical and social objectivity. They believe that in literature, tradition and innovation are two vital and indispensable factors. It can be argued that almost all the attention to tradition and its importance is clearly seen in all works of these two critics. In the face of modernism, both critics have an almost unified experience. Both believe that the process of modernizing poetry must be broken, but not in the sense of abandoning tradition, but of modernity. The two critics argue that the contemporary poet's relationship to tradition is a pervasive one and a conscious acquisition of the human-historical meaning of tradition, not merely the influence of tradition. Thus, the contemporary poet's attitude to tradition chooses positions that are permanent and enduring, whether that is a requirement of the classical approach or whether it is augmented by the poet himself. They want a renewal that is in line with the literature of the past and disconnecting from the past is not a good thing. They also see bigotry as a dangerous thing, because the past and the present must follow and recognize each other's boundaries.

Keywords: Ezeddin Ismael, Shafiei Kadkani, Tradition, Modernism, Contemporary Poetry.

References

- AbdolHossein, Zarrinkoob (1363). *Literary Criticism*. 2nd vol., 3rd ed., Tehran: Amir Kabir Press.
- Abdul Wahab al-Bayati (1971). «The poet and the approach». 2nd vol., Damishq.

P:118-129

- Adonis, Ali Ahmad Saeid (2011). *Al-Sabbet ve al-Mottahhavel*, 3rd ed., Beirut: Dar ol-Saghi.
- Al-Yasouei, Robert (1996). *Allam Al-Addabe Arabi AL-Moaser*. Beirut: Center for Studies of the Contemporary Arab World Press.
- Amin poor, Qhaysar (1390). *Tradition and innovation in contemporary poetry*. Tehran: Scientific and Cultural Press.
- Ehsan, Abbas (1978). *Ettejahat Al-sher AL-Arabi AL-Moaser*. AL-Kowait: National Council for Culture, Arts and Letters.
- Eliot, T. S. (1348). *Tradition and individual talent*. Kashef, Manochehr (trans.), Tehran: Sepehr.
- Fahmi, Jodan (1985). *Theory of Heritage and Arab and Islamic Studies*. Oman: Dar ol-Shorogh.
- Ismael, Ezzedin (1970). *Al-Adab va Fononehi*, 7th. Vol., Beirut: Dar ol-Fekr Al-Arabi.
- ----- (1991). «The controversy of creativity and critical attitude». *Al-Fossoul*. 10 vol., No: 1, p: 138.
- ----- (2003). *Knowledge horizons in creativity, criticism, literature and poetry*. Jaddat: Al-Nadi al-Adabi al-Saghafi.
- ----- (2007). *Contemporary Arabic poetry: its issues and its artistic and moral phenomena*. Al-Qhahereh: Al-Maktabat ol-Academiyeh.
- ----- (1985). *Poetry in the framework of the revolutionary era*. 2nd vol., Al-Qhahereh: Dar ol-Hedasat.
- ----- (1974). *The Aesthetic Bases of Arab Criticism: Presentation, Interpretation and Comparison*, 3rd. vol., Beirut: Dar ol-Fekr Al-Arabi.
- ----- (1972). *Roh ol-Asr*, 1st. vol., Beirut: Dar ol-Raed Al-Arabi.
- Shafieikadkani, Mohammad Reza (1351), «Contemporary poetry is void of human depth». *Culture and life*. One year, No: 9. P: 99.
- ----- (1376). «In rereading of traditions». *Kelk Monthly*, No: 13. Farvardin, p: 125- 130.
- ----- (1377). *Selected Poems of Shafiei Kadkani*, Tehran: Morvarid.
- ----- (1388). *Poetry Music*. Tehran: Agah.
- ----- (1380). *Contemporary Arab Poetry*. Tehran: Sokhan.
- ----- (1380). *The period of Persian poetry; from the constitution to the fall of the monarchy*. Tehran: Sokhan.

-
- ----- (1386). *Social context of Persian poetry*. Tehran: Zamane.
- ----- (1390). *Garden and Mirror: In Search of the Origins of Contemporary Iranian Poetry*. Tehran: Sokhan.
- ----- (1391). *Doomsday of Words*. Tehran: Sokhan.
- ----- (1393). *Solook whips*. 15th ed., Tehran: Agah.

خوانش تطبیقی نگاه شفیعی کدکنی و عزالدین اسماعیل به کارکرد سنت ادبی در مدرنیسم

داود شیروانی* و حجت رسولی**

چکیده

سنت و مدرنیسم از مؤلفه‌های مهم ادبیات و نقد ادبی معاصر به‌شمار می‌آید که بسیاری از ناقدان ادبیات عربی و فارسی معاصر از جمله عزالدین اسماعیل و محمدرضا شفیعی کدکنی بدان پرداخته‌اند. این دو شخصیت ادبی با تکیه بر ادبیات و نقد ادبی قدیم عربی و فارسی به تأثیر مثبت تعامل سنت و مدرنیسم و ضرورت کارکرد سنت در شعر معاصر عربی و فارسی تأکید دارند؛ بنابراین پژوهش حاضر، با تکیه بر روش توصیفی تحلیلی کوشیده است دیدگاه‌های نقدی عزالدین اسماعیل و شفیعی کدکنی را درباره لزوم استمرار سنت ادبی در شعر معاصر عربی و فارسی بررسی کند و به این سؤال پاسخ دهد که حضور سنت ادبی در شعر معاصر عربی و فارسی از دیدگاه این دو تا چه میزان است و رابطه سنت با مدرنیسم تعاملی است یا تقابلی. علاوه بر این، علت تشابه و اختلاف در اندیشه این دو ناقد چیست. نتیجه این پژوهش نشان داد هر دو ناقد سنت و نوگرایی را به خوبی تجربه کرده‌اند و با اشراف کامل بر ویژگی‌های این دو حوزه، ضمن پایبندی و تعهد به موازین سنت، نوگرایی را در تعامل با آن دانسته‌اند. شباهت‌ها و تفاوت‌های دیدگاه این دو ناقد هم معلول گرایش‌ها، نگرش‌ها، محیط، میدان رشد و فضای حاکم بر اندیشه‌های دو نویسنده است. از سویی ریشه‌های فرهنگی مشترک این دو شخصیت ادبی، به‌خصوص در حوزه نقد ادبی، آنان را دست‌کم در نگرش به موضوع تعامل سنت و مدرنیسم بسیار به هم نزدیک کرده است.

کلید واژه‌ها: عزالدین اسماعیل، شفیعی کدکنی، سنت ادبی، مدرنیسم، شعر معاصر

مقدمه

اختلاف نظر درباره موضوع سنت و نوآوری، مفاهیم، مؤلفه‌ها، کارکردها و مشخصاً دوره آن در ادبیات، موضوع جدیدی نیست؛ بلکه چالشی است که همواره در حوزه نقد ادبی معاصر عربی و فارسی و میان ناقدان و صاحب‌نظران ادب عربی و فارسی عصر حاضر بوده است. حال سؤال اینجاست که ناقدان معاصر ما چه رویکردی به موضوع سنت و نوآوری داشته‌اند. تردیدی نیست که رویکردها به این موضوع متفاوت بوده است؛ به طوری که برخی ظهور این پدیده و بروز رویکردهای متعدد را نتیجه رویارویی با تمدن غرب در قرن نوزدهم و از طریق راه‌های گوناگون و حاصل مطالعات و پژوهش‌های گروه‌های فرهنگی، سیاسی اعزامی به غرب و ترجمه آثار غربیان می‌دانند که در ابتدای امر میان دو گروه پدید آمد: «گروه اول همان

davoudshirvani66@gmail.com

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عرب دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

h_rasouli@sbu.ac.ir

** استاد گروه زبان و ادبیات عرب دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (مسئول مکاتبات)

تاریخ وصول: ۱۳۹۸/۲/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۶/۱۲

گروه متعصب سنتی بودند که زندگی و رویکردهای فکری غرب را به خاطر تهاجم نظامی جدید اروپا که با تهاجم فکری (فرهنگی) همراه بود، رد می‌کردند؛ تهاجمی که به عقیده آنها هدف آن نابودی هویت سنتی در تمام جنبه‌ها و مؤلفه‌های آن بوده‌است. گروه دوم همان به اصطلاح نوپردازانی بودند که شیفته تمدن غربی شدند و تمایل داشتند که تمدن جدید غرب را جایگزین تمدن چندین هزارساله خود کنند» (الضواوی، ت: سیدی: ۱۳۸۴: ۱۹). در این میان، گروه میانه‌روی سومی هم بودند، با رویکردهای گزینشی که به نوپردازی در چارچوب حفظ اصول سنتی معتقد بودند. به هرروی، موضع‌گیری درباره سنت و نوآوری در میان ناقدان، تا به امروز، چالش برانگیز بوده‌است و این اختلافات، بیشتر ریشه در جهان‌بینی و پیشینه‌های فرهنگی اکثر آنها دارد. به نظر می‌رسد عزالدین اسماعیل و شفیعی کدکنی در زمره گروه سوم از ناقدانی با رویکردی اعتدال‌گرا هستند که به نوپردازی با پشتوانه کلاسیسیسم اعتقاد دارند. اکثر پژوهش‌های این دو ناقد را ادبیات و به‌ویژه شعر کلاسیک و معاصر در بر گرفته‌است. حجم گسترده و باکیفیت مطالعات اسماعیل و شفیعی کدکنی در باب نقد و بررسی شعر شاعران گذشته و معاصر در قالب شعر سنتی و نو، آنان را صاحب آثاری کرده‌است که در نوع خود جزو منابع مفید و دست اول به‌شمار می‌روند. از آنجاکه این دو ناقد به کارکرد سنت ادبی در شعر معاصر با رعایت موازین و اصول خاص خود تأکید دارند و راهکارهای منطقی و علمی برای استفاده صحیح از سنت‌های ادبی در پیشرفت ادبیات معاصر عربی و فارسی ارائه داده‌اند؛ پژوهش حاضر بر آن است ضمن بررسی و مقایسه دیدگاه‌های نقدی این دو ناقد در این زمینه، به این سؤال پاسخ دهد که:

۱. عزالدین اسماعیل و شفیعی کدکنی حضور سنت در شعر معاصر عربی و فارسی را چگونه ارزیابی کرده‌اند؟ و علت تشابه و اختلاف در دیدگاه آنها در مبحث ارتباط سنت و مدرنیسم چیست؟

ضرورت و اهمیت موضوع

از آنجاکه عزالدین اسماعیل و شفیعی کدکنی، دو تن از ناقدان برجسته معاصر، نقش بسزایی در پیشرفت و تحول ادبیات و نقد ادبی معاصر عربی و فارسی ایفا کرده‌اند و هر دو از نظریه‌پردازان دانشگاهی هستند که به دلیل تسلط کاملی که بر ادبیات گذشته و سنت ادبی عربی و فارسی دارند و همواره بر تأثیرگذاری سنت‌های ادبی در پیشرفت ادبیات معاصر تأکید دارند و از طرفی دیدگاه‌های آنها همواره در پیشبرد نقد ادبی در بین ادب‌دوستان اثرگذار است، بررسی و مقایسه آثار و اندیشه‌های آنان با نظر به ریشه‌های فرهنگی و محیط‌های مشابه زندگی آن دو، ضروری و نشان از اهمیت این پژوهش است.

روش تحقیق

گردآوری داده‌های پژوهش با مراجعه به منابع مکتوب، به‌ویژه آثار این دو ناقد و با روش توصیفی تحلیلی و رویکرد تطبیقی انجام گرفته‌است. بدین ترتیب که نخست تعریفی از سنت ادبی و مدرنیسم و چرایی ارتباط یا بی‌ارتباطی این دو مقوله ارائه شده و سپس برخی از دیدگاه‌های نقدی مشابه و مخالف عزالدین اسماعیل و شفیعی کدکنی به نسبت چرایی ارتباط سنت و تجدد ادبی و همچنین چرایی ظهور مدرنیسم و شکل جدید در شعر بیان شده و در بخش پایانی به برخی از عوامل مؤثر در تقارب اندیشه این دو ناقد اشاره شده‌است.

پیشینه تحقیق

مبحث «سنت و تجدد ادبی» از مباحثی است که طی سالیان گذشته همواره کانون توجه پژوهشگران و ناقدان بوده، اما درحقیقت، آن‌طور که بایسته‌است در میان آثار ادبی و نقدی عربی و فارسی معاصر بدان پرداخته نشده‌است. باین حال، آثاری چند در زمینه سنت و نوآوری و یا تقابل سنت و تجدد ادبی و مفاهیمی نزدیک بدان تألیف شده‌است که در زیر به برخی از آنها اشاره می‌شود:

علی احمد سعید با نام مستعار ادونیس در سال ۱۹۸۳ م. کتاب پرحجمی با عنوان *الثابت و المتحول* نوشت که این اثر در نوع خود کم نظیر و بسیار مورد توجه واقع شده و چندین بار تجدید چاپ شده است. ادونیس در این اثر ضمن ارائه تعریف درستی از سنت و نوآوری و مفاهیم و کارکردهای آنها، به ضعف سنت‌های ادبی و دفاع از تجدد و نوآوری پرداخته است. در ادبیات و نقد ادبی معاصر ایران نیز، پژوهش‌هایی در برخی آثار نقدی در این زمینه انجام شده است که از مهم‌ترین و جامع‌ترین این آثار می‌توان به کتاب سنت و نوآوری در شعر معاصر (امین پور، ۱۳۸۱) اشاره کرد. امین پور خود درباره این اثر گفته است کار این کتاب به جای اینکه تاریخ ادبیات باشد، این است که سنت و نوآوری را با توجه به تفکیک تعاریف سنت به معنای دینی و ادبی، به شکل دو عرصه لازم و ملزوم نگاه می‌کند.

مقاله حاضر نیز تلاش داشته ضمن توجه به پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه پیوند سنت و تجدد ادبی، نگاهی نو به دیدگاه‌های نقدی عزالدین اسماعیل و شفیعی کدکنی در این حوزه داشته باشد و از آنجاکه نویسندگان این مقاله تا به امروز به پژوهشی دست نیافته‌اند که به بررسی و مقایسه دیدگاه‌های انتقادی ایشان پرداخته باشد، پژوهش حاضر در این زمینه لازم و مفید است.

بحث

از وقتی در پرتو ترجمه واژه Tradition، اصطلاح «سنت» وارد متون بررسی ادبی، نقد ادبی و نظریه ادبیات شده و به تدریج دامنه تحقیق و تفکر و کاربرد آن گسترش یافته، همواره تعاریف متفاوتی از آن بیان شده است. تی. اس. الیوت سنت را این گونه تعریف می‌کند: «سنت شامل جمیع اعمال عادی، عادات و رسوم است. از مهم‌ترین مناسک دینی گرفته تا شیوه قراردادی سلام گفتن به یک بیگانه، که نماینده پیوند خونی مردمی است که در یک سرزمین می‌زیند» (الیوت، ۱۳۴۸: ۱۱۴-۱۱۳). عبدالوهاب بیاتی سنت را تجربه‌ای انسانی و مجموعه دستاوردها و معرفت‌هایی می‌داند که قدرت دوام و استمرار در زمان را دارد (الیاتی، ۱۹۷۱: ۸۵). بر این اساس می‌توان سنت ادبی را بدین گونه تعریف کرد: مجموعه ادبی، فکری و علمی مکتوبی که در برهه‌ای از تاریخ ایجاد شده است و خاصیت استمرار و تحول و بازآفرینی را دارد.

درباره چرایی بازگشت به سنت نیز، صاحب‌نظران دیدگاه‌های گوناگونی دارند. برای مثال فهمی جدعان بر این باور است: «اگر قرائت سنت آگاهانه باشد، عامل پیشرفت خواهد بود؛ چون در سنت موضع‌گیری‌ها و مفاهیمی وجود دارند که صلاحیت مشارکت در اداره زندگی و امورمان را دارند» (جدعان، ۱۹۸۵: ۲۶).

درباره مفهوم «مدرنیته» و «مدرنیسم» به لحاظ معناشناسی، سبک‌شناسی، نحوی، ریشه‌شناسی نظرات متعددی مطرح است. در مجموع، واژه مدرنیته را معمولاً با مفهوم تجدد و واژه مدرنیسم را با تجددگرایی و نوگرایی برابر می‌دانند. با وجود اینکه این دو مفهوم از لحاظ ریشه‌شناسی دارای دو مدلول متفاوت‌اند، اما گاهی هنگام کاربرد به جای هم به کار می‌روند. ما نیز با علم به این موضوع، واژه «مدرنیسم» را در این تحقیق به معنای «تجدد ادبی» به کار برده‌ایم؛ از آن جهت که عزالدین اسماعیل، در آثار نقدی خود از واژه «العصریه» استفاده کرده و این واژه در اکثر لغت‌نامه‌ها به معنای «مدرنیسم و نوگرایی» ترجمه شده است (آذرنوش: «العصریه») و در آثار شفیعی کدکنی نیز غالباً واژه «مدرنیسم» در برابر سنت به کار برده می‌شود. باری، غرض بیان جریان ادبی جدیدی است که در دوره معاصر با عنوان «تجدد ادبی» شکل گرفت.

مدرنیسم، به معنای تجدد و نوشتن است و مهم‌ترین حادثه فرهنگی روزگار ماست. رخدادی که بر تمام حوزه‌های فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و در نهایت بر ادبیات و به ویژه شعر تأثیر گذاشت. جریان مدرنیسم در وسیع‌ترین مفهوم آن، با ایده‌های نوآوری، پیشرفت و به‌روز بودن مقارن بوده است و نقطه مقابل ایده‌های کهن، کلاسیسیم و سنت است. ادونیس با این دیدگاه که ایده‌های کهن مانع پیشرفت می‌شود، موضع تقریباً تندی در برابر سنت ادبی عرب اتخاذ می‌کند و در این باره

می نویسد: «سنت شعری عرب صاحب هویتی یکپارچه جز مؤلفه واحدی به نام موزون و مقفی بودن نیست. این پدیده آهنگین تنها خاص سنت شعری عرب نیست، بلکه امری است عام و در تمام شعرهایی که به زبان های دیگر نوشته شده و می شود، همین هم محدود است؛ چون امکانات هارمونی و ساختار موسیقی در زبان را به کار نمی گیرد» (ادونیس، ۱۹۸۲: ۲۷۰). اما برخی صاحب نظران و منتقدان معاصر هیچ اصراری بر تقابل سنت و مدرنیسم ندارند؛ بلکه همواره بر لزوم تأثیر و حضور سنت در مدرنیسم تأکید می کنند. در میان ناقدان معاصر ایران، زرین کوب، چنین نظری دارد. او بر این باور است که «گذشته و حال باید در دنباله هم واقع شوند و حد و مرز یکدیگر را به رسمیت بشناسند» (۱۳۴۷: ۲۶۴). هرچه هست، ما باید بپذیریم که سنت در نوآوری، کارکرد دارد و تعامل آگاهانه با آن، فواید مورد نظر را تحقق می بخشد. احسان عباس یکی از ناقدان مشهور جهان عرب نیز در این زمینه می گوید: «حضور سنت و گذشته در ادبیات امروز ما یک امر حتمی و غیر قابل انکار است؛ به طوری که هیچ انقلاب ادبی قدرت نفی آن را ندارد. چراکه ریشه بسیار محکمی دارد و بهترین دلیل برای اثبات این ادعا زبان است و شاعر نوپرداز هرگز نمی تواند زبان خود را انکار کند و در صورت انکار، او دیگر یک شاعر عربی نیست» (عباس، ۱۹۷۸: ۱۳۹). حال این پژوهش در ادامه و با نظر به موارد مذکور، دیدگاه های نقدی عزالدین اسماعیل و شفیعی کدکنی را در این باره بیان می کند و به بررسی و مقایسه آنها خواهد پرداخت و سپس علت این اشتراکات و افتراقات در دیدگاه های آنان در این حوزه را بررسی خواهد کرد.

نگاهی به طرح موضوع سنت و تجدد ادبی در آثار دو منتقد

تقریباً در اغلب آثار عزالدین اسماعیل، اعم از کتاب و مقاله، بحثی با موضوع سنت و مدرنیسم یا به عبارتی کارکرد سنت در شعر معاصر مطرح می شود؛ اما این موضوع در چهار اثر مشهور الشعر العربی المعاصر، الأدب و الفنون، الأسس الجمالیة فی النقد العربی، عرض و تفسیر و مقارنہ، الشعر فی العصر الثوری و برخی مقالات وی نمود آشکارتری دارد. کتاب الأسس الجمالیة فی النقد العربی، یکی از معدود آثار عزالدین است که موضوع آن نقد شعر است و او در بخش هایی از آن به مسئله لزوم تقارب سنت و مدرنیسم و نقش سنت های ادبی در ترقی آثار جدید آشکارا تأکید دارد؛ چراکه به عقیده عزالدین، ویژگی های شعر قدیم عربی آن قدر اصیل و مستحکم هستند که قادر به غنی سازی شعر جدید چه از لحاظ شکل و چه از لحاظ مفهوم اند. اسماعیل همچنین در کتاب الأدب و فنونه سنت و مدرنیسم در نقد معاصر عربی را در سطوح مختلف نظری و تطبیقی نقد و بررسی و مفهوم ادبیات و هنر و مدل ها و معیارهای آنها را تشریح کرده است؛ اما مهم ترین اثر عزالدین که در آن فصل مجزایی را به موضوع کارکرد سنت در شعر معاصر یا به عبارتی تقابل سنت و مدرنیسم اختصاص داده، کتاب الشعر العربی المعاصر، قضایاه الفنیة و المعنویة است.

نگاهی به آثار نقدی شفیعی کدکنی نیز نشان دهنده این حقیقت است که وی هرچند کتاب یا پژوهش مستقلی در باب سنت و مدرنیسم ندارد، در خلال برخی از آثار خود به این موضوع پرداخته است. از طرفی می توان مدعی شد سنت ادبی و میراث فرهنگی در کنار مسائل نقدی مدرن، حوزه وسیعی از تحقیقات شفیعی کدکنی را دربرگرفته است. کتاب موسیقی شعر از نمونه آثار برجسته وی به شمار می رود که با تطبیق نظریات مدرن نقدی بر آثار سنتی بر پیوند سنت و مدرنیسم تأکید دارد. این بدان معناست که به اعتقاد وی ارزیابی آثار کلاسیک با موازین نقد امروز تا حدی امکان پذیر است و اوج نمایش تطبیق مدرنیسم یا همان نظریات مدرن نقدی بر ادبیات سنتی ایران در کتاب رستاخیز کلمات وی هویداست؛ جایی که شفیعی با هوشیاری و دقتی مثال زدنی نظریات صورتگرایان روس را بر ادبیات فارسی به ویژه ادبیات سنتی ایران تطبیق داد. آنچه در این کتاب اهمیت دارد، ساختار کلی کتاب است و نگاه تازه جوی مؤلف و کوششی که در تلفیق نظریات صورتگرایان روس بر ادبیات کلاسیک ایران دارد؛ اما واقعیت این است که اگر امروزه ما مدعی هستیم که عزالدین اسماعیل و شفیعی کدکنی جزو ناقدان برجسته نیم قرن اخیر عربی و ایرانی هستند و بر آخرین دستاوردهای نقد ادبی مدرن تسلط مطلق دارند، باید این را هم

بپذیریم که همه اینها به پشتوانه آگاهی آنها از میراث ادبی و نقد ادبی گذشته ماست. سراسر تاریخ ادبیات فارسی و نقد آن میدان اطلاع عمیق و شگفت‌آور این دو است؛ ایشان به همه ظرافت‌ها و ریزه‌کاری‌های ادبیات گذشته و معاصر ما واقفند. پورنامداریان در نقد و تحلیلی که بر شعر شفیعی کدکنی با عنوان «سیری در هزاره دوم آهوی کوهی» نوشته و در کتاب *سفرنامه باران* چاپ شده است، این نکته را یادآور شد که «در میان شاعران نوپرداز معاصر، شفیعی کدکنی بیشتر از همه دل‌بستگی به میراث فرهنگی و ادبی گذشته دارد و بیشتر و گسترده‌تر و متنوع‌تر جلوه‌های تأثیر از این میراث را در شعر او می‌بینیم» (پورنامداریان به نقل از عباسی، ۱۳۸۷: ۱۳۹). عباسی نیز در نقد و تحلیل دیوان *آینه‌ای برای صداها* به موفقیت شفیعی در تلفیق سنت و تجدد، چه در شعر و چه در نظریه ادبی اشاره کرده است (همان: ۲۵۵).

تشابه دیدگاه دو ناقد در مقوله سنت و تجدد ادبی

نخست ریشه‌های فرهنگی مشترک میان این دو شخصیت ادبی، به‌خصوص در حوزه نقد ادبی، دوم اوضاع سیاسی و اجتماعی مشابه، که در آغاز قرن بیستم هردو ملت با آن مواجه بود و سوم اهتمام به جست‌وجو و شناخت عوامل و جریان‌های ادبی غربی که دارای تأثیر و نفوذ قابل توجهی در ادبیات معاصر هردو ملت بوده است، این دو ناقد را حداقل در نگرش به موضوع تعامل سنت و مدرنیسم بسیار به هم نزدیک کرده و موجب ارائه دیدگاه‌های مشترک فراوانی در این حوزه از جانب آنها شده است؛ اما از آنجاکه در این پژوهش محدود، مجال بیان همه دیدگاه‌های مشابه آنها در این حوزه نیست، تنها به دو موضوع اشاره می‌شود.

الف: پرهیز از نزاع میان سنت و تجدد ادبی

عزالدین اسماعیل با طرح این موضوع که همواره و در طی زمان برای ما در تاریخ ادبیات تصویری با عنوان «نزاع بین جدید و قدیم» رواج یافته است تاجایی که این تصور، یک امر تقلیدی و پایدار شده است، معتقد است که این تصور خودبه‌خود با تصور دیگری در ارتباط است و آن اینکه هر تجربه جدید در نوع خود خصومتی با سنت قدیم دارد. او ضمن مخالفت با این تصور، می‌گوید «مسئله نزاع بین قدیم و جدید را باید وانهاد و به اصل شعر پرداخت. چون شعر نو نه تنها سنت را به کناری نمی‌نهد، بلکه رابطه‌ای ژرف و صادقانه با آن دارد و فرق است بین اینکه در سنت زندگی کنیم یا با سنت» (اسماعیل، ۲۰۰۷: ۲۹). وی در این باره اضافه می‌کند «من بر این باورم که زمان آن فرارسیده است تا در این تصور باطل تجدید نظر کنیم. بیهوده خواهد بود اگر در مسئله شعر در چارچوب «نزاع بین جدید و قدیم» به بحث بپردازیم، بایسته آن است که این تصور را که در ذهن ما جای گرفته رها کرده و تلاش‌هایمان را به بررسی خود شعر - چه قدیم و چه جدید - معطوف کنیم» (همان: ۱۷)؛ بنابراین وی به هیچ‌عنوان رابطه بین شعر مدرن یا تجربه شعر جدید با سنت را یک رابطه دشمنی و نزاع نمی‌داند؛ چون معتقد است «این رابطه در بدترین حالت خود یک رابطه مغایرت و تفاوت است و این مغایرت به معنای تقابل و دشمنی نیست» (همان: ۱۹). وی همواره بر این نکته تأکید دارد که شعر معاصر، هرگز دوره گذشته و میراث فرهنگی را رها نکرده و حال را از گذشته و آینده نبریده و همواره بر ارتباط مستحکم بین زمان حاضر با گذشته یا حال با تاریخ تأکید و اصرار داشته است.

شفیعی کدکنی نیز ضمن تأکید بر حفظ ارتباط تجدد ادبی با سنت، با انتقاد از نوگرایانی که سنت را بی‌ارزش می‌دانند، می‌نویسد: «در روزگار ما هرکس دو ورق روزنامه خوانده باشد، دم از نوآوری می‌زند و در بی‌ارجی کهنه‌ها داد سخن می‌دهد! در قدیم نیز، کم و بیش شاعرانی داریم که ستایشگر «طرز» نو و «شیوه» نواند، یا دم از «شیوه خاص» می‌زنند. حد نوجویی این‌گونه پیشاهنگان تجدد، غالباً در حد تازگی استعاره‌ها یا دایره تشبیهات است» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۳: ج ۱: ۷۹). ناقد حتی اذهان بزرگانی چون حافظ و مولانا را هم از ذخایر سنت ادبی قبل از خویش بی‌بهره نمی‌داند؛ اما نسبت به افراط در این مورد هم هشدار می‌دهد و می‌نویسد: «وای از روزی که بخشی از سنت، بخواهد جای تمام سنت را بگیرد. آن وقت، سعدی بدلی،

مولوی بدلی، خاقانی بدلی، خیام بدلی، جای ایرج اصلی، جای بهار اصلی، جای شهریار اصلی و جای هر شاعر اصیل و ماندنی دیگر را می‌گیرد و بدترین نمونه‌اش در عصر خودمان، هزاران شاملوی بدلی که یک سطر شعرشان از روی کاغذ به ذهن و ضمیر و عاطفه هیچ تنابنده‌ای راه نیافته‌است، به ظهور می‌رسند» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۸-۱۲۷). از طرفی می‌توان مدعی شد که اصولاً طرز نگاه شفیع کدکنی به نسبت مقوله‌ی «کارکرد سنت در شعر معاصر»، با عزالدین متفاوت است؛ به طوری که وی همواره در آثار خود از جملاتی مانند «لزوم ارتباط بین سنت و مدرنیسم» استفاده و بر آنان تأکید دارد، اما شفیع کدکنی به جای پرداختن مستقیم به شرح اصطلاحاتی چون سنت و مدرنیسم، به مقایسه شعر گذشته فارسی با شعر معاصر پرداخته و در خلال این مقایسه به ضرورت حفظ ارتباط با سنت تأکید کرده‌است. مثلاً در یکی از این مقایسه‌ها، به برخی از نکات ضعف شعر معاصر اشاره می‌کند و بر این باور است که این گونه ضعف‌ها باید با مراجعه به سنت رفع شود. این یعنی لزوم حضور سنت ادبی در شعر مدرن. وی در مقایسه‌ای که بین سنت و نوآوری در ادبیات به‌طور عام و شعر گذشته و معاصر به‌طور خاص انجام داده‌است، همواره ضعف محتوایی شعر معاصر را به چالش کشیده و با طرح این پرسش‌ها که «آیا آن انسانیت عمیقی که در شعر عارفان بزرگ ما مشاهده می‌شود، در شعر معاصر هم هست؟ آیا آن فشردگی و گره‌خوردگی عناصر شعری که در غزل حافظ یا رباعی خیام یا بسیاری از آثار خوب قدما دیده می‌شود، در شعر امروز هست؟ آیا آن موسیقی عجیب شعر حافظ و مولوی در شعر معاصر دیده می‌شود؟ آیا آن فرهنگ عظیم شعر خاقانی یا مولوی یا عطار یا سنایی در شعر امروز هست؟» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۰: ۱۴۶)، محتوا و مضمون شعر معاصر را نیز نقد و بررسی کرده و به این نتیجه رسیده‌است که در بسیاری از خطوط قهقهه‌ها صورت گرفته‌است. در کتاب *با چراغ و آینه*، ضمن اشاره به این واقعیت که تمام تحولات شعر مدرن فارسی در قرن اخیر، تابعی است از متغیر ترجمه ادبیات و شعر اروپایی در قلمرو زبان پارسی، معتقد است که ما در بحث «تجدد ادبی» از حد ایده‌آل گذشته‌ایم و به مرحله رونویسی از ترجمه‌های ناقص و بی‌معنی شعر فرنگی رسیده‌ایم و این حاصل کار مترجمانی است که غالباً نه فارسی را به‌خوبی می‌دانند و نه زبان فرنگی را (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۰: ۶۹۸).

ب: عوامل تداوم رابطه سنت و مدرنیسم از دیدگاه دو ناقد

برخی از صاحب‌نظران بر این عقیده‌اند که برای تداوم ارتباط سنت و مدرنیسم باید چند فرایند مختلف را هم‌زمان آزمود و بدان عمل کرد. عزالدین اسماعیل معتقد است که در بازخوانی سنت ادبی و ارتباط برقرار کردن بین آن و تجدد، باید چهار فرایند را مدنظر داشته باشیم:

- ارزیابی میراث در چارچوب شرایط خاص آن؛
- لزوم ایجاد نوعی توازن تاریخی بین گذشته و حاضر؛
- به کارگیری دانش‌های مدرن برای ارزیابی گذشته و فهم آن؛
- الهام‌گرفتن از شاخص‌های معنوی و انسانی میراث در ایجاد نوآوری (اسماعیل، ۲۰۰۷: ۲۷). در فرایند اول ناقد به ما می‌گوید که باید نوعی تعامل منطقی براساس زمینه‌های تاریخی با میراث گذشته داشته باشیم و آن توقعی که از ادبیات جدید داریم، از ادبیات گذشته نداشته باشیم و برعکس. اصل دوم نیز بیان‌کننده این است که ما نباید در ارزیابی آثار گذشته یا حاضر، دچار نوعی افراط شویم؛ بلکه هر دوره را باید با معیارهای خاص آن ارزیابی کنیم، برای مثال اغراق در میراث گذشته، باعث ایجاد نوعی ضعف در عوامل فرهنگی معاصر می‌شود؛ بنابراین به نظر عزالدین واژه توازن می‌تواند بهترین واژه برای ایجاد رابطه بین میراث و معاصر در نظر یک شاعر مدرن باشد.

عزالدین در فرایند سوم می‌گوید ما نباید احکام مربوط به میراث گذشته را احکامی نهایی تلقی کنیم، بلکه باید نوعی بازنگری درباره میراث گذشته با علوم مدرن زمانه داشته باشیم تا بتوانیم برخی از خفایا و جوانب ناشناخته میراث را کشف

کنیم. فایده دیگر فرایند سوم از نظر ایشان این است که ما باید به این درک برسیم که گذشتگان عالم تر از ما نسبت به میراث نیستند؛ چراکه فاصله زمانی ما از میراث، به ما این فرصت را می‌دهد که با نگاهی شامل تر و جامع تر به آنان بنگریم، فرصتی که برای گذشتگان ما فراهم نبود. اصل چهارم نیز بیان‌کننده این واقعیت است که ما باید از گذشته‌مان در زمان حالمان بهره ببریم و نوعی تعادل تاریخی بین ریشه‌های فرورفته در ژرفای گذشته و شاخه‌های سربرآورده در سطح روزگار کنونی برقرار سازیم (همان: ۲۸-۲۹).

شفیعی کدکنی نیز در مبحث سنت و تجدد ادبی، پایدها و نبایدهایی را در روش تعامل با سنت ادبی بیان کرده که تقریباً مشابه دیدگاه عزالدین اسماعیل در این زمینه است، از جمله:

- لزوم جذب سنت به ذهن و ضمیر ناخودآگاه متجددان؛
- لزوم استمرار عملی سنت در مدرنیسم؛
- به‌کارگیری شاخص‌های معنوی و انسانی میراث در ایجاد نوآوری.

به عقیده وی سنت باید جذب ذهن و ضمیر ناخودآگاه شاعر شود و اینکه بعضی از گویندگان شعرهای مندرج در مطبوعات روز، در خیایان یک‌طرفه شعر مدرنشان - که فقط حرکت از طرف شاعر است و از روبرو احدی حرکت نمی‌کند - با مصرعی از خاقانی و آیه‌ای از انجیل و جمله‌ای از کمدی الهی آثار طبعشان را مرصع می‌فرمایند و می‌خواهند چنان بنمایند که شعرشان سرشار از سنت ملی و فرهنگ جهانی است، شوخی بسیار بی‌مزه‌ای است که خوشبختانه سالهاست طشت رسوائی آن از سر بام شعر معاصر فرو افتاده است (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۱۳۳).

اصل دوم نیز گویای این است که مدرنیسم امروز، باید استمرار سنت دیروز باشد (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۴: بیست و پنج)؛ همان‌گونه که به عقیده وی شعرهای موفق برخی از شاعران مدرن معاصر ادامه سنت است. ایشان با استشهاد به شعرهای موفق شاملو، در جایگاه نمونه موفق از شاعران معاصر، می‌گوید: «به نظر من شعرهای موفق شاملو ادامه سنت است و تلفیق آن با رتوریک شعر فرنگی: سنت عطار و بیهقی و اقمارشان با رتوریک لورکا و آراگون و اقمارشان» (همان). وی همچنین، ضمن برشمردن فروغ فرخزاد که آینه تمام‌نمای یک مدرنیست و روشنفکر معاصر است، معتقد است حتی اگر مدرنیسم‌ترین شخصی مثل فروغ هم بخواهد از سنت فاصله بگیرد، ما باید در اصالت روشنفکری او شک کنیم: «اگر او آشکارا با سنت درمی‌افتاد، ما در اصالت روشنفکری او می‌توانستیم تردید کنیم؛ ولی هیچ‌گاه به صراحت سخنی در این باب نگفته است» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۶: ۲۳).

این دو ناقد، بازخوانی و به‌کارگیری درست سنت ادبی در اندیشه شاعران معاصر را ضامن موفقیت آنها می‌دانند. بر همین اساس، عزالدین اسماعیل موفقیت برخی از شاعران معاصر از جمله احمد شوقی را برگرفته از بازخوانی درست اندیشه‌های سنتی و پیروی از شاعران کلاسیک عربی می‌داند و در این باره می‌نویسد: «وقتی شعری از شوقی را می‌خوانیم در آن روح متنبی یا بحرّی یا ابن زیدون را ملاحظه می‌کنیم که صبغه خود را بر آن نهاده است؛ لذا می‌توان گفت شوقی در زیباترین شعرهایش بالاترین سطوح شعر عربی در شکل سنتی را به ما ارائه می‌دهد» (اسماعیل، ۲۰۰۷: ۴۳-۴۴). شفیعی کدکنی نیز موفق‌ترین شاعران معاصر را آنانی می‌داند که به نوعی آینه تمام‌نمای یکی از مشاهیر سنت ادبی ما هستند و در این باره می‌نویسد برخی از شاعران موفق معاصر ما آینه تمام‌نمای برخی از شاعران گذشته ما هستند؛ به طوری که می‌توان به وسیله این شاعران معاصر، شاعران گذشته را شناخت. «من به وسیله شاملو حافظ را شناختم. اخوان بی‌آنکه سخنی در باب حافظ یا توضیح شعرهای او گفته باشد، مشکل حافظ را برای من حل کرد. من از مشاهده احوال و زندگی اخوان، متوجه این نکته شدم که چرا حافظ «خرقه زهد» و «جام می» را «از جهت رضای او» با هم می‌داشته است؟» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۶: ۳۹۸).

تفاوت دیدگاه دو ناقد

در کنار تشابه و تقارب فراوان در دیدگاه‌های این دو ناقد معاصر، برخی تفاوت‌های جزئی نیز در نوع نگرش آنان دیده می‌شود. از نمونه این تفاوت‌ها در اندیشه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف: چرایی دعوت به مدرنیسم و شکل‌گیری فرم جدید در شعر

شکلوفسکی در سال ۱۹۱۹م در مقاله‌ای نوشت: «فرم جدید برای آن ظهور نمی‌کند که محتوای تازه‌ای را بیان و عرضه کند، بلکه برای آن ظاهر می‌شود تا جای فرم کهن را بگیرد؛ فرم کهنی که دیگر کفایت هنری ندارد» (شفیعی‌کدکنی، ۱۳۹۱: ۴۴).

عزالدین اسماعیل نیز با وجود تأکید بر ارزش سنت ادبی و قالب‌های مربوط به شعر سنتی، نظری مخالف با نظر شکلوفسکی دارد و معتقد است روزگار ما، روزگاری است که تجربه هنری بر آن حاکم است. مسئله‌ای که به این شکل در هیچ دوره‌ای از گذشته محقق نشده بود. پس، طبیعی نیست که مضامین جدید، با تجربه‌های هنری قدیم بررسی شود. تجربه چارچوب خود را تعیین و آن را گزینش می‌کند. بنابراین، این ادعا که تجربه هنری کلاسیک در حوزه شعر برای مضامین دوران جدید ما کافی است، ادعایی نابه جاست. هم چنین درست نیست اگر گفته شود چارچوب شعر کلاسیک تمام مضامین جدید را می‌پذیرد و از کشیدن بار آن ناتوان نیست. زندگی هم در مضمون و هم در ساختار دچار تغییر شده است و در همه جا، همگام با زمان تغییر می‌یابد. پس، شیوه بیان نیز باید با آن تغییر یابد. فلسفه شعر نو بر حقیقتی اصیل مبتنی است؛ یعنی ما مضمون را بر قالب یا ساخت گره نمی‌زنیم، بلکه مضمون را رها می‌سازیم تا خود را محقق سازد و چارچوب مناسب خود را بیابد (اسماعیل، ۲۰۰۷: ۱۶-۱۵).

بنابراین وی بر ضرورت دعوت به سوی مدرنیسم و تغییر در فرم ادبی تأکید می‌کند و درباره علت و چرایی آن می‌گوید: «رسیدن به این احساس و نتیجه که ابزارهای قدیم از پرداختن به زندگی دنیای امروز که همواره در حال پیشرفت و دگرگونی است و از برطرف کردن نیازهای انسان امروزی عاجزند، ما را به سمت مدرنیسم سوق می‌دهد» (اسماعیل، ۱۹۷۲: ج ۱: ۸۸). باین حال، معتقد است تجربه شعر جدید با روح میراث در تعارض نیست؛ هرچند با شکل آن در تعارض باشد و ارتباط نوآوری با میراث گذشته به خودی خود اگر بخواهد حقیقتاً در پیشرفت فرهنگ مشارکت کند، یک ضرورت است: «میراث بازآفرینی می‌شوند، به این معنا که ارتباط بین سنت و نوآوری یک علاقه همپوشانی و جدایی (تعامل و تجانب) در آن واحد است، نه یک ارتباط تعارض یا تقابل» (اسماعیل، ۲۰۰۳: ۱۴۸). البته وی، برخلاف نظر برخی از ناقدان که خروج شاعران معاصر از چارچوب شعر کلاسیک را لطمه‌ای به سنت ادبی دانسته‌اند، بر این عقیده است که برخی شاعران «با خروجشان از چارچوب شکل شعری قدیم موجب نابودی میراث نشدند، بلکه باعث نابودی ساختاری شدند که راکد شده بود و ضروری بود که دگرگون و نو شود» (اسماعیل، ۱۹۷۲: ۹). هرچند وی در ادامه و در پاسخ به این سؤال که آیا شاعران این تجربه، واقعا از سنت جدا شده‌اند؟ پاسخ می‌دهد که «بدون درنگ به آری و خیر در این باره پاسخ می‌دهیم. آری، چون فضای شعرشان اساساً با فضای شعر کلاسیک متفاوت است و آنها آن فضای کهن را نمونه‌اعلای قابل پیروی ندیده‌اند. خیر، چون آنها هرچند که از آن گسسته‌اند، ولی ارتباطات معنوی که آنها را با شعر و به‌طور کلی با سنت مرتبط می‌سازد، قطع نکرده‌اند؛ بلکه اندکی از آن فاصله گرفتند تا این فاصله، آنها را به دیدن درست‌تر و تصویری عمیق‌تر و آگاهانه‌تر قادر سازد» (اسماعیل، ۲۰۰۷: ۲۷). این دیدگاه عزالدین اسماعیل نشان می‌دهد که شاعر معاصر در تجربه جدید شعر خود تنها به صورت شکلی و به ضرورت، اندکی از سنت فاصله گرفته و هرگز ارتباط معنوی خود را با سنت قطع نکرده است. البته ضمن توجه به سخن عزالدین، ما باید این نکته را نیز مدنظر داشته باشیم که درست است شاعر معاصر باید تلاش کند همه تاریخ را برای خدمت به دوره خود بازخوانی کند و همان‌طور که می‌دانیم فکر انسان سیال و انعطاف‌پذیر و دائم در حال انتقال است و همیشه زنده است و به ارتباط بین اشیا و ادوار مختلف تلاش می‌کند، اما ارتباط شاعر و شعر معاصر با میراث بشری یک ارتباط جدلی است و شاعر

معاصر همه میراث گذشته را نمی‌پذیرد؛ همان‌طور که همه آن را رد نمی‌کند، بلکه بین این دو یک ارتباط تعاملی برقرار می‌کند؛ ارتباطی که منجر به استفاده از میراث گذشته به تناسب نیازهای زمان حاضر شود.

شفیعی کدکنی نظری تقریباً مخالف با نظر عزالدین اسماعیل و مشابه صورت‌نگرایان روس دارد و در این‌باره می‌گوید: «می‌خواهم این مطلب بسیار ساده را یادآور شوم که ادبیات و هنر، مجموعه‌ای از فرم‌های خاص‌اند و تحولات هر یکی از این فرم‌ها، به معنای نفی و انکار یا به کنار نهادن دیگر فرم‌ها نیست. ما در شعر سنتی خویش قوالی داریم و در داخل این قوالب فرم‌های بسیاری؛ فرم‌های ضعیف؛ نیرومند، راحت و دشوار. پیدایش قالب شعر آزاد، با عروض نیمایی، به هیچ‌روی نفی مطلق آن قوالب نیست. آن قوالب همچنان می‌تواند آستن فرم‌های خلاق، برای بعضی از حال و هواهای عصر ما و عصرهای آینده باشند. چنانچه در دایره اوزان آزاد هم فرم‌های بی‌نهایت وجود دارد که هنوز اندکی از آن بی‌نهایت مورد استفاده خلاق نیما و اخوان و فروغ و دیگران قرار گرفته‌است. در زمینه شعر سنتی نیز قالب غزل می‌تواند فرم‌های تازه به خود بگیرد؛ این بستگی به ابتکار شاعر دارد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۰: ۶۷۶).

ب: گستردگی اندیشه شاعر نوگرا نسبت به شاعر کلاسیک

مسئله دیگر، موضوع میزان گستردگی دامنه اندیشه شاعر نوگرا نسبت به شاعر کلاسیک است. عزالدین اسماعیل در این مورد، با بیان اینکه شاعر معاصر با تاریخ ارتباط عرضی دارد، می‌نویسد: «ما باید این حقیقت را بپذیریم که شاعر معاصر با تاریخ تنها ارتباط طولی ندارد، بلکه ارتباط عرضی نیز دارد. ارتباط شاعر معاصر با گوشه‌وکنار جهان نوعی وحدت فکر را محقق ساخت که برای شاعر کلاسیک این امکان وجود نداشت. یعنی هر مسئله انسانی که انسانی در هر مکان از زمین با آن مواجه می‌شود، مسئله تمام انسان‌هاست. مثلاً برای یک شاعر معاصر کافی نیست که یک بار از حوادثی که در جزایر هائیتی می‌گذرد، متأثر شود و آن را بیان کند؛ بلکه شاعر معاصر کسی است که حوادث روزگارش در دل و جانش گره خورده‌است؛ چه این حوادث از منطقه وی باشد و چه در سطح جهانی. این حوادث به عنوان یک مشکل و درام انسان معاصر منعکس می‌شوند. این به نوبه خود یکی از نشانه‌های زندگی مدرن است. ما اکنون تنها با مسائل خود زندگی نمی‌کنیم، چون مسائل ما هرگز از مسائل بشری از حیث زمان و مکان جدا نیست» (اسماعیل، ۲۰۰۷: ۱۵).

شفیعی کدکنی از این موضوع با عنوان «عمق انسانی» یاد می‌کند و برعکس عزالدین اسماعیل، شعر معاصر را در مقایسه با شعر کلاسیک از عمق انسانی تهی می‌داند و در این‌باره می‌نویسد: «عمق انسانی» یکی دیگر از معیارهای سنجش ارزیابی شعر معاصر در برابر شعر سنتی است که همیشه با وجه فرهنگ و هنر ما همراه بوده‌است. در طول تاریخ، همواره شاهد این نکته بوده‌ایم که قله‌های ادب ما، کسانی بوده‌اند که عمق انسانی کارشان جلب نظر می‌کند و من در شعر معاصر، در جست‌وجوی همان عمق انسانی هستم و اگر شعر معاصر با مردم هنوز پیوندی استوار برقرار نکرده، در مرحله همین کمبود عمق انسانی است و اصولاً ارتباطی مستقیم هست، میان عمق انسانی یک اثر و گسترش آن در میان مردم» (شفیعی کدکنی، ۱۳۵۱: ۳۳).

ج: میزان حاکمیت اندیشه فردی و جمعی بر شعر کلاسیک و جدید

عزالدین اسماعیل در این زمینه به تجربه انسانی و احساسی شعر کلاسیک و معاصر اشاره می‌کند و در این‌باره می‌گوید: «شعر به طور کلی - چه کلاسیک و چه جدید - بیانی است از یک تجربه احساسی. این مطلب درستی است اما تجربه‌ای احساسی که از احساسات شخصی تراوش یافته و در چارچوب آن منحصر شود و متوقف گردد، کافی نیست. در شعر معاصر نوعی مشارکت در تجربه‌های جمعی، یافت می‌شود و ظهور این تجربه‌ها و احساسات با هر رویکردی که داشته باشند، در شعر معاصر مشهود است. ارزش‌های اجتماعی که جامعه ما در پی بنای آن است، چکیده تجربه‌های انسان معاصر و میراث نسل‌های گذشته و حال به طور یکسان است. ارتباط شاعر با آرمان‌های اجتماعی گذشته، وی را از نیازهای روزگارش دور می‌سازد و او را بیرون از چارچوب آن قرار می‌دهد» (اسماعیل، ۲۰۰۷: ۱۴)؛ اما شفیع کدکنی، برخلاف عزالدین اسماعیل، با

مقایسه شعر معاصر و سنتی ایران، به ضعف اندیشه‌ای شعر معاصر فارسی در کنار قوت برخی جنبه‌های زبانی آن اشاره می‌کند و این شعر را برخلاف شعر سنتی ایران، فاقد قدرت لازم برای درنوردیدن مرزها می‌داند، در حالی که شعر شاعران قدیم ما امثال مولوی را در کنار شعر دانته شعری می‌داند که در تمام زبان‌ها و برای تمام اعصار بدیع و نو است و آن‌هم به این دلیل که شعر نو برخلاف شعر سنتی از لحاظ فکر چندان قوی و جهان‌شمول نیست؛ «مگر اینکه شعری، از لحاظ فکر چندان قوی و جهان‌شمول باشد که مثل کارهای دانته و مولوی در تمام زبان‌ها و برای تمام اعصار بدیع و نو باشد، در آن صورت جنبه‌های زبانی دیگر چندان مطرح نیست، بلکه فکر است که از مرز زبان‌ها می‌گذرد و البته همه‌کس می‌داند که شعر جدید فارسی، از لحاظ فکر چیزی ندارد که از مرز زبان‌ها بگذرد؛ جز در برخی کارهای فروغ و سپهری که آن‌هم در زبان‌های فرنگی مشابهات بسیار دارد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۰: ۲۲-۲۱).

علت تشابه و تفاوت آرا در اندیشه دو ناقد

در مجموع می‌توان گفت توجه این دو ناقد به سنت و اهمیت حضور آن در تجدد ادبی تأمل‌برانگیز است و گرایش آنها به سنت به نسبت تجدد ادبی بیشتر است. هرچند به عقیده آنها سنت و نوآوری دو امر متناقض نیستند که جمع آنها ممکن نباشد؛ بلکه اگر هم گونه‌ای ناسازگاری و تضادی ناگزیر در میان آنها تصور کنیم، وجود آن لازمه ادامه‌ی حرکت و تحول است. باین‌حال، باید دید علت تشابه فراوان و تفاوت احتمالی در دیدگاه‌های نقدی این دو ناقد در این حوزه چیست.

اولین موضوعی که می‌توان در توجیه میزان تشابه اندیشه این دو ناقد مطرح کرد، محیط تربیتی و آموزشی است که دو ناقد از ابتدا در آن رشد کردند. این دو ناقد هم عصر و در یک برهه زمانی یکسان پا به عرصه وجود گذاشتند. عزالدین اسماعیل متولد سال ۱۹۲۹ میلادی و شفیع کدکنی متولد سال ۱۳۱۹ هجری شمسی معادل ۱۹۴۱ میلادی است. تحصیلات ابتدایی تقریباً یکسانی دارند و هر دو به روش سنتی آموزش دیده و تربیت شده‌اند و چه بسا که این شیوه تعلیم و تربیت سنتی بر اندیشه ادبی و نقدی آنها تأثیرگذار بوده است؛ به طوری که هر دو تعلیم و تربیت را نه از مدرسه بلکه ابتدا از خانه و مکتب‌خانه آغاز کرده‌اند و همین موضوع همواره مایه فخر و حتی موفقیت چشم‌گیر این دو شخصیت ادبی بوده است. شفیع کدکنی با اظهار خرسندی از این اتفاق مهم در زندگی خود در این‌باره می‌نویسد: «من از اینکه به مدرسه نرفتم بسیار بسیار خوشحالم یعنی می‌فهمم که یک «نوع» عنایت الهی بود... من اگر به شیوه معمولی به مدرسه می‌رفتم، مسلماً این مایه‌ای که به فرهنگ اسلامی مربوط است، هرگز نداشتم... من یک دوره کامل درس طلبگی را تا مرحله‌ای که اقران من تا آن زمان ادعای اجتهاد می‌کردند، خوانده‌ام. اینها کم نیست من هیچ‌گاه از اینها حتی در یک مقاله هم استفاده نکرده‌ام تا چه برسد به شعر. ولی غیرمستقیم یک نوع شناخت نسبت به گذشته فرهنگی ما به من داد و این شناخت، فهم مثنوی یا فلان کتاب فارسی را برای من آسان‌تر کرده است» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۷: ۲۶).

عزالدین نیز از اینکه تحصیلات ابتدایی خود را در خانه و نزد اهالی آن گذراند، احساس خرسندی می‌کند و در این زمینه چنین می‌گوید: «در دوران کودکی از امکانات مناسبی در منزل بهره‌مند بودم. اما همیشه تمایل داشتم که محیط خارج از خانه را نیز تجربه کنم و از امکانات محیط بیرون از خانه نیز استفاده کنم و لذت ببرم. بنابراین تحصیلم را از سن سه سالگی تا هفت سالگی در قاهره شروع کردم و در همین دوران نزدیک به یک چهارم قرآن را حفظ کردم و سپس از کتاب و مدرسه فاصله گرفتم و تا ده سالگی به یادگیری دروس -به طور غیرمنظم- در منزل مشغول شدم. پس از آن مستقیماً و در سن یازده سالگی به مدرسه ابتدایی به منطقه حدائق القبة رفتم. مدت زمان ترک تحصیلم از مدرسه و تحصیلات خانگی برای من بسیار مفید بود؛ چراکه باعث شد من از همان سال اول که مجدداً وارد مدرسه شدم تا زمانی که لیسانسم را از دانشکده ادبیات دانشگاه قاهره گرفتم، همواره شاگرد اول کلاس درس باشم» (الیسوعی، ۱۹۹۶: ۲۵۷).

از طرفی، نقد ادبی فارسی و عربی به تبعیت از ادبیات این دو ملت، از گذشته دور پیوندی ناگسستنی و تعاملی کم‌نظیر باهم داشته‌اند. نتیجه این تعاملات فرهنگی و ادبی در طول تاریخ سبب شده‌است که ادبیات عربی و فارسی از جنبه‌های مختلف ادبی و نقدی بسیار به هم نزدیک شود؛ به طوری که گویی، مسائل و مباحث مورد بحث این دو زبان تقریباً یکی است. بنابراین مشاهده می‌شود که نویسندگان و ادیبان و ناقدان عربی و ایرانی گاهی بدون تأثیرپذیری مستقیم از یکدیگر به مسائل مشابهی می‌پردازند و این توارد خواطر به سبب نزدیک بودن بیش از حد این دو فرهنگ و ادب به همدیگر است. بنابراین ضمن توجه به این موضوع که ریشه‌های فرهنگی و ادبی یکسان این دو ادب، باعث نزدیک شدن بیش از حد آن دو شده‌است، گاهی یافتن موارد اختلافی بین مسائل مختلف ادبی و نقدی مشکل می‌شود و تنها می‌توان با نظر به مستقل بودن این دو زبان از یکدیگر به مقایسه برخی از مسائل ادبی و نقدی پرداخت که بین ادیبان و ناقدان مطرح است و به نتایجی دست یافت که عمده این نتایج بر اشتراکات تأکید دارند تا افتراقات؛ اما اگر بپذیریم که در محیط فرهنگی مشترک و در حوزه اجتماعی خاص - که ارتباط‌های معنوی دارای وسیع‌ترین مفهوم است، این گونه مشابهت‌ها امری طبیعی است، فقط می‌توانیم از مشابهت موجود سخن بگوییم. هم ناقدان امروز و هم ادیبان و علمای بلاغت در قدیم، متوجه این نکته شدند که اگر دو شاعر در یک اقلیم خاص و در یک زمان معین زندگی کنند، حاصل زندگی معنوی و اندیشه و تصویرهای ایشان نزدیک به یکدیگر خواهد بود و این موضوع درباره شعر شاعران و نقد ناقدان پارسی زبان و عرب‌زبان چه در قدیم و چه در عصر حاضر به خوبی مصداق دارد؛ زیرا محیط اجتماعی و جغرافیایی جهان اسلام، در آن روز و حتی امروز، هم از نظر خصایص اقلیمی و هم از نظر وضع فرهنگ و امور معنوی، در نقاط مختلف تفاوت چندانی نداشت و ندارد. دگر اینکه تحولات و حتی تأثیرپذیری این دو ادب از ادبیات مدرن غرب نیز، تقریباً به طور یکسان شکل می‌گیرد. بنابراین می‌توان علت تشابه فراوان بین نظرات ناقدانی از جمله عزالدین اسماعیل و شفیعی کدکنی را با توجه به نکات مذکور توجیه کرد. از دیگر عوامل اشتراک در اندیشه این دو ناقد در مسائل مختلف نقد ادبی به ویژه مبحث سنت و تجدد می‌توان به این موضوع اشاره کرد که این دو ناقد شاگرد و دست‌پرورده و نماینده دو نوع ادبیات و نقد ادبی هستند که به علل فراوانی، سیر تحول و تطور این دو تقریباً یکسان است. برخی از این علل را می‌توان در سه عامل دانست: یکی ریشه‌های تمدنی مشترک؛ دوم اوضاع سیاسی و اجتماعی مشابه، که در آغاز قرن بیستم هر دو ملت با آن مواجه بود و ناآرامی‌های سیاسی و اجتماعی و سلطه‌های استعماری و استبدادی که به اضطراب و عدم ثبات و تناقض‌های مکرر در مفاهیم فرهنگی و ادبی و افکار و دیدگاه‌های ادبا و ناقدان انجامید. عامل سوم، اهتمام به جست‌وجو و شناخت عوامل و جریان‌های ادبی غربی که دارای تأثیر و نفوذ زیادی در ادبیات معاصر هر دو ملت بوده‌است.

از سویی دیگر، هر دو در یک دوره زمانی، بین دو گروه محافظه‌کار و تجددطلب در عرصه ادبیات نقش یک واسطه را ایفا کردند و بدون افراط و تفریط راه میانه و البته منطقی و درست را در پیش گرفتند و ضمن احترام به سنت‌ها، نیاز به تجدد ادبی را مثل همه عرصه‌ها که نیازمند تجدد و نوآوری است، ضروری دانستند.

خلاصه نظر شفیعی کدکنی در این مقوله این است که: «آشنایی با سنت ادبی نه تنها مانع رشد و بالندگی نیست، بلکه یکی از ضرورت‌هاست و شاید یکی از عوامل و شاید تنها عامل در تعالی هنری باشد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۲: یازده). خلاصه دیدگاه عزالدین در این موضوع را نیز می‌توان در این جمله خلاصه کرد: ارتباط بین سنت با مدرنیسم یک ارتباط تضاد یا تقابل یا به معنای برتری یکی بر دیگری نیست، بلکه درحقیقت یک ارتباط همپوشانی (تعامل) و تجانب همزمان است.

نتیجه

عزالدین اسماعیل و شفیعی کدکنی، دو ناقد معاصر، با وجود اینکه خود در زمره شاعران شعر مدرن هستند و کمتر به سرایش شعر سنتی روی آورده‌اند، می‌توان آنها را دو ناقد سنتی دوران معاصر به‌شمار آورد؛ دو ناقدی که به تجدد و نوآوری با پشتوانه

کلاسیسیسم اعتقاد دارند. آنها همواره معتقدند سنت و نوآوری دو جنبه استمرار فرهنگ یک قوم یا یک ملت‌اند؛ برای آنکه سنت استمرار یابد، باید به مدد نوآوری، متحول شود و نوآوری تنها با عطف به یک سنت مفهوم می‌یابد. نوآوری بی سنت و سنت نامتحول، فاقد عینیت تاریخی و اجتماعی است. به عقیده آنها، در ادبیات، سنت و نوآوری، دو عامل حیات‌بخش و انکارناپذیر است. می‌توان مدعی شد که تقریباً توجه به سنت و اهمیت آن در همه آثار این دو ناقد به وضوح مشاهده می‌شود. هردو ناقد در مواجهه با مدرنیسم، تجربه تقریباً واحدی دارند. هردو برآنند که باید در روند نوشتن شعر سنت‌شکنی کرد، ولی نه به این معنا که سنت را به کناری نهاد؛ بلکه باید از دل سنت به مدرنیسم رسید. این دو ناقد، بر این باورند که رابطه شاعر معاصر با سنت، یک رابطه فراگیر و دریافت آگاهانه از معنای انسانی - تاریخی سنت است، نه صرف رابط تأثیرپذیری. بنابراین نگرش، شاعر معاصر از سنت، موضوعی را برمی‌گزیند که ویژگی دائمی و ماندگاری دارند؛ سوا از اینکه این ویژگی لازمه رویکرد کلاسیک باشد و چه اینکه از جانب خود شاعر افزوده شده باشد. آنان خواستار تجدیدی هستند که در راستای روند ادبیات گذشته باشد و قطع ارتباط با گذشته را کار درستی نمی‌دانند و البته تعصب و بازگشت را هم کار خطرناکی تلقی می‌کنند؛ چراکه گذشته و حال باید در دنباله هم واقع شوند و حد و مرز یکدیگر را به رسمیت بشناسند. در دیدگاه آنان شعر امروز باید بی آنکه به کلی از شعر دیروز جدا شود، ضرورت وجود خود را درک و اثبات کند و خود را به صورتی درنیورد که ضرورتی برای وجودش نتوان حس کرد. خلاصه نظر این دو ناقد در مبحث ارتباط سنت و نوآوری این است که سنت و نوآوری دو امر متناقض نیستند که جمع آنها ممکن نباشد؛ بلکه اگر هم گونه‌ای ناسازگاری و تضادی ناگزیر در میان آنها تصور کنیم، وجود آن لازمه ادامه حرکت و تحول است. در مجموع شباهت‌ها و تفاوت‌های دیدگاه این دو ناقد معلول گرایش‌ها، نگرش‌ها، محیط، میدان رشد و فضای حاکم بر اندیشه‌های دو نویسنده است. به طور قطع، گذشته مشترک ادبی هر دو به خصوص در حوزه نقد، این دو نویسنده را حداقل در حوزه نگرش به سنت و مدرنیسم بسیار به هم نزدیک کرده است.

منابع

۱. ادونیس، علی احمد سعید (۲۰۱۱م). *الثابت و المتحول*، ط ۳، بیروت: دارالساقی.
۲. البیاتی، عبدالوهاب (۱۹۷۱م). «شاعر و موقف»، *الموقف الأدبی*، العدد الثاني، السنة الأولى، دمشق. ۱۲۹-۱۱۸.
۳. إسماعیل، عزالدین (۱۹۷۰م). *الأدب و فنونه*، ط ۷، بیروت: دارالفکر العربی.
۴. _____ (۱۹۷۲م). *روح العصر*، ط ۱، بیروت: دارالرائد العربی.
۵. _____ (۱۹۷۴م). *الأسس الجمالية فی النقد العربی: عرض و تفسیر و مقارنة*، ط ۳، بیروت: دارالفکر العربی.
۶. _____ (۱۹۸۵م). *الشعر فی إطار العصر الثوری*، ط ۲، القاهرة: دار الحداثة.
۷. _____ (۱۹۹۱). «جدلية الإبداع و الموقف النقدي»، *مجلة (فصول)*، المجلد ۱۰، العدد ۱، القاهرة.
۸. _____ (۲۰۰۳م). *آفاق معرفية فی الإبداع و النقد و الأدب و الشعر*، جدة: النادي الأدبی الثقافی.
۹. _____ (۲۰۰۷م). *الشعر العربی المعاصر: قضايا و ظواهره الفنية و المعنوية*، القاهرة: المكتبة الأكاديمية.
۱۰. الضاوی، احمد عرفات (۱۳۸۴). *کارکرد سنت در شعر معاصر عرب*، ترجمه سیدحسین سیدی، مشهد: دانشگاه فردوسی.
۱۱. الیوت، تی. اس (۱۳۴۸). *سنت و استعداد فردی*، ترجمه منوچهر کاشف، ج اول، تهران: مرکز نشر سپهر.
۱۲. امین‌پور، قیصر (۱۳۹۰). *سنت و نوآوری در شعر معاصر*، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۳. الیسوعی، روبرت (۱۹۹۶م). *اعلام الأدب العربی المعاصر*، بیروت: مرکز الدراسات للعالم العربی المعاصر.
۱۴. جدعان، فهمی (۱۹۸۵م). *نظرية التراث و الدراسات العربية و الإسلامية*، عمان: دار الشروق للنشر و التوزیع.

۱۵. زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۶۳). نقد ادبی، ج ۲، چ ۳، تهران: امیر کبیر.
۱۶. شفیع کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۷). گزینۀ اشعار شفیع کدکنی، تهران: مروارید.
۱۷. _____ (۱۳۵۱). «شعر معاصر از عمق انسانی تهی است». فرهنگ و زندگی، سال اول، ش ۹. ص ۳۳.
۱۸. _____ (۱۳۷۶). «در بازخوانی سنت‌ها». ماهنامه کلک، شماره ۱۳. فروردین، صص ۱۳۰-۱۲۵.
۱۹. _____ (۱۳۸۰). شعر معاصر عرب، تهران: سخن.
۲۰. _____ (۱۳۸۰). ادوار شعر فارسی: از مشروطیت تا سقوط سلطنت، تهران: سخن.
۲۱. _____ (۱۳۸۶). زمینۀ اجتماعی شعر فارسی، تهران: زمانه.
۲۲. _____ (۱۳۸۸). موسیقی شعر، تهران: آگه.
۲۳. _____ (۱۳۹۰). با چراغ و آینه: در جستجوی ریشه‌های تحول شعر معاصر ایران، تهران: سخن.
۲۴. _____ (۱۳۹۱). رستاخیز کلمات، تهران: سخن.
۲۵. _____ (۱۳۹۳). تازیانه‌های سلوک: نقد و تحلیل چند قصیده از حکیم سنایی، چ ۵، تهران: آگه.
۲۶. عباس، احسان (۱۹۷۸). اتجاهات الشعر العربی المعاصر، الكويت: المجلس الوطنی للثقافة و الفنون و الآداب.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی